

Аналіз діючого законодавства щодо прав та обов'язків медичних працівників та пацієнтів під час надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів

Переважає більшість норм, які стосуються захисту прав та опису обов'язків медичних працівників під час дії режимів надзвичайних ситуацій або збройних конфліктів містяться у Женевських конвенціях та додаткових протоколах до них. Що ж стосується порядку застосування норм та регулювання цього питання на національному рівні – одним з основних документів, який регулює ці питання, на цей час є Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017р. N164 яким затверджено Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України¹.

Виникає логічне питання, яке відношення медичні працівники, тим більш які надають допомогу переважно цивільному населенню мають до наказів Міністерства оборони і як ці норми можна застосовувати під час дії Операції Об'єднаних Сил, яка змінила АТО у процесі вирішення конфлікту у особливих районах Донецької та Луганської областей. Відповідь на це питання міститься у п. 2 цієї Інструкції: - «норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком збройного конфлікту **або операції з підтримання миру і безпеки**». На цей час в Україні відбувається саме така операція, яка в відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»ⁱⁱ, N 2268 від 18.01.2018р. , в Україні **реалізується комплекс заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях - операція з підтримання миру і безпеки**. Тому, відповідно, діють усі норми міжнародного гуманітарного права. Одним з базових принципів надання гуманітарної допомоги є принцип нейтралітету і саме цій принцип є головним для медичних працівників, які надають допомогу у надзвичайних ситуаціях, зокрема під час збройних конфліктів.

Медичний нейтралітет передбачає захист медичного персоналу, пацієнтів, об'єктів і транспорту від нападу або втручання, безперешкодний доступ до медичної допомоги та лікування всіх, хто цього потребує, гуманне поводження всіх цивільних осіб та недискримінаційне поводження з пацієнтами. Враховуючи особливий статус медичних працівників в умовах збройного конфлікту, фактично може йти мова про дві сторони етично-правового регулювання їхньої професійної діяльності. З одного боку, медичний нейтралітет зумовлює недискримінаційний підхід осіб, які надають медичну допомогу всім, хто її потребує. З другого – медичні працівники мають медичний імунітет (за аналогією до осіб з дипломатичним імунітетом), що означає покладення заборони на інших осіб не перешкоджати професійній діяльності медичного працівника. Права медичних працівників та пацієнтів захищені великою кількістю міжнародних актів, зокрема ст. 9,10 Пакту про економічні, соціальні і культурні права, Додатковим Протоколом до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв збройних конфліктів (Протокол II) та Конвенції про захист цивільного населення.

Аналіз був проведений в рамках реалізації проекту HealthLink "Прискорення заходів з подолання ВІЛ-інфекції в Донецькій області", який реалізується БО "БФ "Український ресурсний центр" за фінансової підтримки БО "100 ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ" в рамках реалізації проекту HealthLink: "Прискорення зусиль з протидії ВІЛ в Україні" за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID).

Парламентською асамблеєю Ради Європи в 1988 р. було прийнято Резолюцію щодо захисту гуманітарних медичних місій, яка закликає держави світу поважати право всіх цивільних осіб на піклування компетентним та неупередженим медичним персоналом, а також право медичного персоналу на захист під час своєї місії. У додатку до цього документа наведено перелік прав та обов'язків медичних працівників як учасників гуманітарних медичних місій. Зокрема, до прав медичних працівників належать: 1) право на повагу та захист; заборона покарання та утисків за надання медичної допомоги; 2) право на доступ до всіх місць, де потрібна медична допомога; 3) право не надавати інформацію щодо пацієнтів, окрім інформації щодо інфекційних захворювань; 4) у разі арешту медичного працівника він повинен бути звільнений і репатрійований без затримки. Обов'язками медичного персоналу Резолюція Ради Європи визнала: а) дотримання правил медичної етики; б) допомога повинна відповідати медичним критеріям гуманітарного характеру; в) дотримуватися побажань осіб, які отримують лікування; г) діяти на засадах компетентності та неупередженості. Мати ідентифікаційні документи, зокрема професійну картку, видану міжнародним гуманітарним центром, тощо. Окрім документів міжурядових організацій щодо статусу медичних працівників у збройних конфліктах, достатньо багато уваги цим проблемам приділяють професійні організації лікарів.

Так, Всесвітньою медичною асоціацією в 1956 р. затверджено Правила під час збройного конфлікту та інших ситуацій насильства, які востаннє було переглянуто та доповнено в жовтні 2012 р. Обов'язком медичних працівників є дотримання етичних професійних стандартів. Непростим як у регламентації, так і в реалізації є питання професійної етики в складних умовах збройних конфліктів. Ключовою позицією Всесвітньої медичної асоціації (далі – ВМА) є те, що медична етика під час збройного конфлікту повинна бути ідентичною медичній етиці в мирний час, тобто відповідати Міжнародному кодексу медичної етики ВМА. За умов виникнення протиріч при виконанні своїх професійних обов'язків лікарі повинні керуватись першочерговістю їхнього обов'язку перед пацієнтами. Здійснюючи свою професійну діяльність, лікарі повинні дотримуватись положень міжнародних конвенцій з прав людини, міжнародного гуманітарного права і декларацій ВМА з медичної етики. Відповідно до Правил ВМА уряди, збройні сили та інші, хто має владу, повинні дотримуватись положень Женевських конвенцій щодо забезпечення можливості медичним працівникам надавати допомогу всім, хто її потребує, в ситуаціях збройних конфліктів та інших ситуацій насильства. Це зобов'язання також включає вимогу захисту медичного персоналу та медичного обладнання.

Цікаве питання постає у процесі надання медичної допомоги щодо збереження конфіденційності. **Незалежно від контексту збройного конфлікту, лікарська таємниця повинна бути збережена і лише в разі значного ризику для інших людей лікарі повинні зважити свої зобов'язання щодо пацієнта та зобов'язання щодо інших осіб, що опиняються під загрозою.** Хоча Правила ВМА надають привілеї та пільги медичним працівникам під час збройного конфлікту, вони повинні використовуватися лише для охорони здоров'я. Допустимими вважаються ситуації, коли інтерес пацієнта щодо захисту його здоров'я може потребувати використання таких привілеїв чи пільг. Обов'язком медичного працівника є заборона дискримінації та класифікації пацієнтів, крім тої, що ґрунтується на клінічній необхідності. При виконанні своїх обов'язків медичні працівники повинні мати відповідні позначення з використанням міжнародно визнаних символів (Червоний Хрест, Червоний Півмісяць, Червоний Кристал) відповідно до положень Женевських конвенцій. Правила ВМА також покладають обов'язок медичного працівника брати до уваги, що в умовах збройного конфлікту частіше

Аналіз був проведений в рамках реалізації проекту HealthLink "Прискорення заходів з подолання ВІЛ-інфекції в Донецькій області", який реалізується БО "БФ "Український ресурсний центр" за фінансової підтримки БО "100 ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ" в рамках реалізації проекту HealthLink: "Прискорення зусиль з протидії ВІЛ в Україні" за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID).

застосовуються недобросовісні практики щодо поставки та розподілу матеріалів та лікарських засобів низької якості або навіть контрафактних, та вживати всіх необхідних дій, щоб не нашкодити пацієнтам при застосуванні таких засобів. З метою захисту прав медичних працівників ВМА організовує збір та поширення даних щодо нападів на медичних працівників та медичні установи. Аналіз таких даних потрібен для створення превентивних механізмів, для розслідування та притягнення винних до відповідальності. Цими Правилами ВМА затверджено Кодекс поведінки, що визначає обов'язки лікарів, які працюють у збройних конфліктах та інших ситуаціях насильства. Відповідно до цього кодексу лікарі повинні, зокрема, за будь-яких обставин не порушувати норми міжнародного права (міжнародного гуманітарного права або права прав людини), не залишати поранених і хворих; здійснювати недискримінаційне надання медичної допомоги; поважати особу та гідність пацієнта; не використовувати вразливий стан пацієнта для отримання особистої фінансової вигоди; забезпечити медичну допомогу полоненим; вчиняти будь-які дії з метою запобігання репресіям щодо їхніх пацієнтів. Кодекс поведінки також встановлює обов'язок лікарів, котрі працюють у збройних конфліктах, по змозі відмовитися підкоритися незаконному або неетичному наказу; спробувати покращити стандарти лікування відповідно до ситуації; за можливості та потреби звітувати про неетичну поведінку свого колеги; вести належну медичну документацію; звітувати військовим командирам чи іншим представникам влади щодо незадоволення потреб охорони здоров'я; спробувати способи зменшення або пом'якшення наслідків насильства, зокрема реагуючи на порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини. Хоча Правила ВМА визначають необхідність застосовувати принципи медичної етики і під час збройних конфліктів, за певних умов усе-таки виникають моральні дилеми. Так, наприклад, в умовах обмежених ресурсів (як матеріальних, так і кадрових) медичні працівники повинні сортувати поранених щодо важливості та терміновості надання їм допомоги. Порушення норм міжнародного права може мати серйозні наслідки як для цивільного населення, так і для медичних працівників, що працюють у зонах конфлікту. Виховання поваги до міжнародного права і, що більш важливо, страх понести відповідальність за це є дієвим інструментом забезпечення медичного нейтралітету у воєнний час.

Відповідно до клятви лікаря, яка затверджена Всесвітньою медичною асоціацією, медичний працівник не може використовувати медичні знання для порушення прав людини та громадянських свобод, навіть перебуваючи під загрозою.

Що ж стосується дотримання прав пацієнтів під час конфліктів, то міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права закріплює право на охорону здоров'я, що покладає на уряди країн обов'язок забезпечити доступ до медичної допомоги на засадах недискримінації для тих, хто її потребує. У разі умисного перешкоджання наданню медичної допомоги або безпідставного арешту медичних працівників матиме місце порушення цього міжнародного документа. **Ненадання пацієнтам медичної допомоги вважатиметься порушенням норм Конвенції проти катувань як тортури або жорстоке, нелюдське і принижуюче гідність поводження.** Напади на працівників охорони здоров'я та пацієнтів порушують принцип нейтралітету лікарів і фундаментальні засади міжнародного права. Уряди країн повинні поважати обов'язок лікарів, медсестер та інших медичних працівників надавати медичну допомогу тим, хто потребує, – незалежно від політики, раси чи релігії. Порушення принципу нейтралітету лікарів може набути статусу військових злочинів у разі порушення Женевських конвенцій. Під час громадянських бунтів порушення нейтралітету лікарів порушує важливі міжнародні акти в галузі

Аналіз був проведений в рамках реалізації проекту HealthLink "Прискорення заходів з подолання ВІЛ-інфекції в Донецькій області", який реалізується БО "БФ "Український ресурсний центр" за фінансової підтримки БО "100 ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ" в рамках реалізації проекту HealthLink: "Прискорення зусиль з протидії ВІЛ в Україні" за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID).

прав людини, як-от: Міжнародна конвенція про громадянські і політичні праваⁱⁱⁱ, Міжнародна конвенція про економічні, соціальні і культурні права і Конвенція проти катувань. Згідно з положеннями Додаткових протоколів (1977) до Женевських конвенцій держава має обов'язок забезпечувати захист медичного персоналу також і під час конфліктів неміжнародного характеру.

У багатьох випадках у ситуації конфлікту медичні працівники відмовляються їхати в конфліктні зони, через неможливість отримати медичну допомогу помирають жінки під час пологів, особи з хронічними захворюваннями не можуть отримати необхідні ліки чи допомогу. Міжнародний комітет Червоного Хреста вказує на те, що за таких умов такі пацієнти є непрямими жертвами збройних конфліктів.

Правові зобов'язання держави щодо отримання медичної допомоги держав-учасниць закріплені в статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права^{iv}. Зокрема, обов'язок держави поважати право на здоров'я вимагає утримуватися від відмови або обмеження рівного доступу для всіх осіб (зокрема затриманих, осіб, які шукають притулку, незаконних іммігрантів) до профілактичних, лікувальних і паліативних послуг охорони здоров'я; утримуватися від дискримінаційної практики на рівні державної політики; вживати всіх заходів щодо забезпечення рівного доступу до медичної допомоги та медичних послуг. А отже, цей обов'язок належить також і медичним працівникам. Відповідно до Звіту спеціального репортера з права на здоров'я держави повинні забезпечити, щоб медичні працівники не порушували право на охорону здоров'я, на отримання медичної допомоги на недискримінаційній основі.

Базові права людини поширюються на всі питання доступності медичних послуг, зокрема і в нестабільних умовах, і забезпечення безпеки від втручання третіх сторін.

Медичні працівники зобов'язані не лише надати медичну допомогу, а й зберегти довіру особи до медичних працівників, які в умовах збройних конфліктів є гарантами дотримання хоча б частини прав людини. В умовах ескалації військових дій лікар не завжди має можливість вибрати якнайкращі варіанти лікування, а отже, зобов'язаний вибрати максимально оптимальний метод, щоб в умовах обмежених ресурсів надати медичну допомогу. Попри ризики для життя та здоров'я лікарів, вони не можуть закрити лікарню чи відмовити в допомозі тому, хто її потребує. Медичний нейтралітет є не лише основою для наповнення змісту прав та обов'язків медичних працівників під час збройних конфліктів, а також стосується зобов'язань медичних працівників, а медичний імунітет накладає зобов'язання на інших осіб та є гарантією реалізації прав медичних працівників під час збройних конфліктів.

Підводячи підсумки можна сказати, що міжнародні механізми та, частково, національне законодавство України з одного боку створює для медичних працівників умови, за яких вони мають продовжувати надавати професійну медичну допомогу з урахуванням конкретних обставин, з іншого боку вимагає від медичних працівників виконання ними своїх обов'язків навіть за наявності особливих умов у вигляді збройного конфлікту, метою яких є забезпечення дотримання права на отримання медичної допомоги у повному обсязі усіма, хто її потребує, без жодних проявів дискримінації.

ⁱ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

ⁱⁱ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

ⁱⁱⁱ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

^{iv} https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042